

S Z E M L E

A KOLOZSMONOSTORI KONVENT Jegyzőkönyvei I. (1289–1484), II. (1485–1556)
Kivonatokban közzéteszi és a bevezető tanulmányt írta: Jakó Zsigmond.
Akadémiai Kiadó. Bp., 1990.

"A kolozsmonostori középkori jegyzőkönyvek viszontagságos utóéletével magyarázható, hogy gazdag tényanyagukat a történetírás mindmáig alig hasznosította, noha egység és folyamatosság tekintetében egyetlen más forráscsoport sem versenyezhet velük" – olvashatjuk a bevezető tanulmányban (143. l.). Akadályt jelentett persze a darabok nem kis részének igen nehezen olvasható volta is (ehhez l. pl. az 1. és 26. számú képmellékleteket is). Az 1882. évi 23. tc. rendelkezéseinek megfelelően az OL-ba szállított és azóta ott őrzött jegyzőkönyvekre vonatkozó fenti értékelés nyelvtudományi vonatkozásban szintén érvényes, hiszen egység, folyamatosság, gazdagság tekintetében szórványemlékeink között éppen úgy az élen állnak. E döntően latin nyelvű forráscsoport 5444 darabjának magyar nyelvű kivonata a "Kulturális és történelmi emlékeink feltárása, nyilvántartása és kiadása" program támogatásával a "Magyar Országos Levéltár Kiadványai. II. Forráskiadványok" két vaskos (1077 és 1082 lapból álló) kötetében most mindnyájunk számára vált hozzáférhetővé. Mégpedig a teljes névanyag átmentésével. Ám éppen a fenti tények ismeretében aligha volna illendő másként, mint az adat- és tényfelsorolás szigorú tárgyyszerűségéhez ragaszkodva szólanunk a közzétevő JAKÓ ZSIGMOND rendkívüli szakmai és emberi teljesítményéről.

Először talán arra kell felhívni a figyelmet, hogy a KmJkv. (a rövidítésre vonatkozóan l. I: 13) bevezető tanulmánya (17–169) nemcsak több korábbi megállapítást helyesbit, hanem egyrészt a kolozsmonostori bencés konventnek az utókor számára is nem kevés okulásul szolgáló történetéről, másrészt magáról a jegyzőkönyvi anyagról nyújt kérdés-körökre bontott, rendszerezett összefoglalást. Tisztázza, hogy pl. a leleszi konvent gyakorlatában *protocollum*nak nevezett, könyv alakú, bekötött registrumokkal szemben "Kolozsmonostorról nézve a kérdést, a *protocollum* és *registrum* között nem jelentésbeli, hanem inkább időbeli a különbség. A XVI. századtól kezdődően inkább *protocollum*nak nevezik ugyanazokat a jegyzőkönyveket, amelyeket korábban *registrum*nak hívtak" (133. l. jegyzet). A korábbi szakirodalomra is támaszkodva megállapítja, hogy "A registrumvezetést hihetőleg az egységes reformokat sürgető rendi káptalanok honosították meg a bencés hiteleshelyeken az 1330–1340 közötti időszakban. Ismeretes, hogy pl. Pannonhalmán is 1360 előtt kezdődött" (135). Majd leszögezi: "Bizonyosan állítható, hogy a registrumvezetés Kolozsmonostoron a XIV. században kezdődött, és hozzávetőlegesen annak nyolcvanas éveitől fogva válhatott többé-kevésbé

rendszeressé" (i.h.). Ennek a ténynek az ismerete nyelvészeti szempontból is természetesen elengedhetetlen (a registrumok típusaira, a szignatúra- és fogalmazványlapok kérdésére, a jegyzőkönyvek eredeti rendjére és leírására vonatkozóan l. 136-59). Az önmagában is értékes bevezető tanulmány becsét "kisebbiti" azonban egy nyomdai vétség: az 52. lapon egy teljes sor kimaradása.

JAKÓ ZSIGMOND könyve e tanulmányi részén kívül két nagy tömbből áll (de tartalmaz még hasznos fényképmellékleteket is). Az egyik, a latinul írott jegyzőkönyvi egységek nagyon tömör, magyar nyelvű kivonata, mely az eredetiben szereplő nevek döntő részét betűhív átírásban adja közre, a keresztnéveket azonban kevés kivétellel mai irodalmi nyelvi formában, olykor feltételezhető olvasatban (de l. mégis betűhíven is: 1501: "Gereb Kylyan": 3195). Az egyes kivonatokat a lelőhelyek, levéltári jelzetek követik, olykor egyéb fontos információk. Így pl. a 4740. számú után ez áll: "Áthúzott bejegyzéstöredék. Alatta egy sor hangjegyes feljegyzés"; a 4429. számút követően pedig: "... A kötet borítójául XV. századi latin nyelvtankönyv hártáját használták fel, melynek sorai között utólag (a XVI. században - l. I: 154. l.) beírt magyar nyelvű értelmezések is találhatók."

A mű második nagy egysége a 228 + 198 lap terjedelmű két Névv- és tárgymutató, melyek azonban alkalmasint jóval többek, mint a magyar nyelvű kivonatok pusztja, betűrendes "kivonatai". Használatukat igen megkönnyíti, hogy mindkét kötetben megtaláljuk előttük a szerkesztésükben alkalmazott megoldásokat ismertető és a használt rövidítések feloldását tartalmazó három lapnyi (petit szedésű) részt. Sajnálatos azonban, hogy pl. a kezemben levő példány II. kötetében az ívek összerakásakor becsúszott hiba folytán, e lapok után ismét a kivonati rész 545-60. lapja jön. A mutatókról, amelyek a források több ezer adata között való biztonságos tájékozódást nemcsak meggyorsítják, hanem a csupán bizonyos vonatkozások keresését célzó tanulmányozás számára egyáltalán lehetővé teszik, joggal állapíthatjuk meg, hogy legalábbis névtani szempontból mind ez ideig egyedül álló (és abszolút megbízható) segédletek. Természetesen azt is sietve hozzá kell tennünk, hogy névtani vonatkozásokat még a tárgyszó-tételek is tartalmaznak: I: "birtok nevének megváltoztatása 59." A hivatkozott helyen pedig ezt találjuk: /1403?/: (az érdekeltek nevében) "/Zenthiakab-i László fia:/ Miklós ... tiltakozik az ellen, hogy Thwr-i Péter az ő Komvathzegg felé levő *Barum-lak* nevű birtokukat most Thwr-nak nevezze, új házakat és gátakat építsen reá." Az I. kötet mutatója magába foglalja a bevezető tanulmány név- és tárgymutatóját is. Talán kevésbé szerencsés megoldásnak tűnik azonban, hogy a hivatkozott szerzők nevét nem minden esetben különíti el a források névanyagától (így aztán Balogh Jolán pl. bekerül a Balog alá).

Külön érdeme a mutatóknak, hogy bár a használhatóságot megkönnyítendő, ha csak lehet, mai helyesírású címszavakat alkalmaz, zárójelben azért a betűhív formát vagy formák közül a legfontosabbakat is megadja. L.pl. II: "Angyalló (Angello, Angyallo)": "Drakula (Drakwlya) László" stb. Maguk az olvasatok (ilyesmivel a kivonatokban nem találkozunk) némelykor a majdani kutatók számára is figyelembe veendő álláspontot, odaértelmezést tartalmaznak: II: "Dörgökútja (Dorgankwthya)"; I: "Tök (Thek, Thewk, Thewke, Twch)", "Töki (Thek-i, Thewky)", de: II: "Tök (Thewk)", "Töki (Thevky, Thewky)" stb. Szükség esetén természetesen a mutatóba fel nem vett változatok figyelembe vétele is hasznos lehet: 1526: *Fewlsewfewld*: 4164 - a mutatóban ti. csupán "Felsőfüld (Felsewfyld)" szerepel.

További erénye a mutatóknak, hogy bőséggel tartalmaznak a forrásokban nem szereplő információkat is: II: "(Wolfard) Adorján, doktor, kk plb (1529), Kv 4275, 4716. L. még Enyedi Adorján" – itt a 4572-re hivatkozik, ahol *Enyed-i Adorján* szerepel (a helytörténetet csak valamennyire ismerőt ugyanis jobban eligazítja a *Wolfard* név, mint a puszta *Adorján*). Hasznos információtöbblet az is, hogy az egyes helységek neve mellett ott van a megfelelő vármegye név, szükség esetén arról is tájékoztat, hogy az illető helység jelenleg melyik ország fennhatósága alá tartozik, s ilyenkor a megfelelő (majd mindig újabb korból származó) idegen név is megjelenik. A Romániához tartozó helységek esetében a mai hivatalos név mellé oda kerül (ha van) a német megfelelő is: I: *Enyed ... Aiud ... Strassburg* stb. (Mivel a kutatók széles körének rendelkezésére minden igényt kielégítő újabb többnyelvű helységnévtár nem áll, e mutatók – bár nem ölelik fel a teljes erdélyi anyagot sem –, névazonosító forrásként is biztosan használhatók).

A jegyzőkönyvek igen sok tulajdonnévfajtát őriznek. Így a több ezer család- és keresztnéven kívül kisebb számban ragadványneveket is: 1525: "Rewd-i *Felzayw* (vocat) néhai Cheh Péter": 4079. Hatalmas mennyiségű helység-, hegy- és vízrajzi nevet, továbbá egyéb földrajzi neveket (ez utóbbiakat a helységnevektől való megkülönböztetésül JAKÓ fn. jelöléssel – földrajzi név – különíti el). De előfordulnak más tulajdonnévkategóriák is. Így pl. lónevek: 1485: "Közönségesen Zaar-nak nevezett lovát ... *Bordy* nevezetű másik lovát": 2516.

Igen megnöveli az anyag eredményes kiaknázásának esélyeit a személyneveknek nemcsak külön-külön, hanem összesített módon való felsorakoztatása is. Az egyes helynevek alatt ugyanis azoknak a családoknak, a családokon belül azoknak a személyeknek a nevét is megtaláljuk, akikkel kapcsolatban az illető helynév szerepel. S nem ritkán már ezek a puszta összesítések is meggondolkoztató állapotra utalhatnak. (Talán nem véletlen pl., hogy többek között *Beszterce* város nevét sem követi "kírajzási" felsorolás. Vajon azért, mert a korszakban még döntően szász lakosságú városból a magyar vidékek felé nemigen került sor jelentősebb népmozgásokra?) Az egyes helységek neve alatt megtaláljuk továbbá a különböző tisztségviselőknek, illetve a helységben működő/székelő intézmények tisztségviselőinek névsorát is (jelentős eredmény pl. a kolozsmonostori apátoknak éppen JAKÓ ZSIGMOND által összeállított névsora, hiszen ez nemcsak egyháztörténeti szempontból hiánypótló, hanem az egyes jegyzőkönyvi darabok datálásában is segítséget nyújt). A különböző hivatalviselők után következnek a lakosnévsorok (lenyűgözően gazdag pl. Kolozsváré, Kolozsmonostoré, Tordáé, Désé, de feltűnően hosszú többek között pl. a szilágysági Menyő egyébként teljesen homogén lakossági jegyzéke is).

A személynevek után következnek a helységekkel kapcsolatos egyéb vonatkozású név- és tárgyjegyzékek, így pl. II: *Székelyvásárhely* a.: –i Szűz Mária-kolostor (minorita), ferences apácához, temető 3273." Ezeket követik az utcanévek (l. pl. Buda, Kolozsvár, Dés stb. a.). A névjegyzékek fn megjelölésű nevekkel zárulnak, melyek a hely- és településtörténet, a történeti névtan kutatói számára is széles kutatási távlatokat nyithatnak.

A mutatók a különböző személynevek helységnévi vonatkozásoktól elkülönülő besorolását is tartalmazzák. Igen megkönnyítik a kutatást pl. a családnévi felsorolások, melyek a szülő-gyermek összetartozás feltűntetését és az egyes személyek házastársának nevét is magukban foglalják, s ily módon valóságos családtörténeti névsorok szerepét töltik

be. L. pl. I: *Bánfi* (*filius bani*) és *Losonc* a., továbbá II: *Bánffy* (*Banffy*) a., de l. még a különböző *Bánff* y családok önálló névsorait is; hasonlóképpen tanulságos és sokkal kevesebb vagy éppen minden előzmény nélkül összeállított családi névsorokat találunk még a *Budai* (mely nem a szabad királyi várossal, hanem a Kolozs megyei *Buda*, *Óbuda*, *Újbuda* nevével függ össze), *Nagy*, *Ördög*, *Vajda*, *Valkai* stb. alatt is.

A most közzétett anyagnak különben valamennyi névtípusa nagyon sokféle vonatkozásban tartalmaz igen becses adatokat. Így pl. a közszoói eredetűek: 1507: *Pynyz Máté*: [a szó TESz.-beli legkorábbi -íző adata 1577 körüli forrásból való, és hiányzanak a helynévi hivatkozások is, a KmJkv. 1490: "*Penyzlek* birtokbeli részét ... (Zathmar vm)": 2715 adata viszont erre is lehetőséget ad]; /1439/: "*Aranyaz Benedek*": 156 (a TESz. *arany* a. -ász képzős származékot egyáltalán nem tart számon, s a SzT. is csak 1520-ból valót); /1442/: "*Derezkelews Jakab*" /*Dürückölös*/: 331 (e lexémát sem a TESz., sem a SzT. nem adatolja; figyelmet érdemlő összefüggéseket sejtetnek viszont a SzT. *dürückölő* II. fn. 1. '(posztó)ványoló, kallómalom' alatti megjegyzései: "... úgy látszik, hogy - legalábbis Fogarasföldén - a ványoló a durvább, a dürückölő a finomabb posztófajta kallását, ványolását végezte. A magyar néprajztudomány nem tesz különbséget a két mesterműszó használatában ... sőt - a tájékoztatás szerint - a *kallás*, *ványolás* és *nemezelés* között eredetileg nem volt különbség"; de ugyanennél a fogalomkörnél maradván okvetlen ide kívánczik még a KmJkv. következő adata is: /1444/: "*Kaloskerthe* nevű kert": 497 - a névmutató *Kallóskertje* olvasatot ad, a TESz. legkorábbi *kallós* adata viszont 1809-ből való.

JAKÓ ZSIGMOND adatfeltárásának a szakirodalomban számon tartott családnévtípusokat illetően is fontos újabb adalékokat köszönhetünk: 1501: "*Ews-i Jankaffy Mátémak*": 3192 (e nevet különben közel két tucat családtag viseli); 1520 "*Mestherneffya Benedek*" 3765, stb.

Mivel a mutatókban a különböző nevek mellett a viselőik társadalmi állására, foglalkozására, forrásokbeli szereplésére vonatkozó információkat is megtaláljuk, segítségükkel a magyar családnévi állomány kialakulása, rögzülésének menete és időbeli határai tekintetében is mód nyílik a szakirodalombeli kép kiegészítésére, adatszerűbbé tételére. L. pl. a *Bíró* névvel kapcsolatos adatokat: az I. kötetben *Bíró* (*iudex*) név alatt 22 különböző családot tüntet föl (legkevesebb két családtaggal), e név viselőjeként további 35 másik személyt, akik közül 23 mellett *ü* (ügyvéd) jelzés szerepel. A II. kötetben viszont így alakul a kép: a *Bíró* (itt már a *iudex* értelmezés elmarad) családok száma 4 (közülük az I. kötetben egy sem szerepel), a *Bíró* nevet viselő más személyek száma 27, közülük egyetlen egy mellett sem találjuk ott az *ü*-t, a *jb* (jobbágy) jelzés viszont 23 mellett jelenik meg. (Talán nem megalapozatlan feltételeznünk tehát, hogy a családnévállomány alakulásában köznévi jelentésük alapján egyes lexémák presztizsszerepűek lehettek). Ugyancsak a névrendszer története szempontjából szolgálhatnak tanulságos adalékkul a családnév-használati ingadozások: 1553: "*Fekethe* másként *Pesthy* (dictum) Pált lelőtték": 5237; II: "*Bad* (Baad, Bad, Bath, másként *Wayda*), másként *Botos*, *Meregyói*, *Nagymeregyói*, cs 5061"; 1553. június 11: "*Rathon-i Nagy Gáspárné*: Gereoffy András leánya: *Erzsébetet*": 5225; 1554. dec. 29: "*Rathon-i Nagh Gáspár*": 5332; de: 1554. jan. 13: "*Balogh Gáspárné*: *Erzsébetre bizza*": 5269; 1554. jan. 13: "*Balogh Gáspárné*: néhai Gereoffy András leánya: *Erzsébet*": 5270. Névtörténeti és névélettani szempontból hasonlóképpen fontosak a földrajzi nevek használatában mutatkozó ingadozásokat, változásokat jelző adatok is (és

a jelenségnek a mutatókban való feltüntetése): 1536: "Gaynar, másként *Korlaththelke* (Fehér m) birtok felét": 4587; 1554: "Horwath-on másként *Pethenyeffalwa*-n (Krazna vm) levő nemesi udvarházát": 5332, stb. De figyelmet érdemel az azonos személynevek következő megkülönböztetése is: 1505: "MagyarEgreh-i ... hét ... jobbágytelkét, melyeken ... *Naghwarga Antal, Kyswarga Antal* ... laknak": 3353 (e kérdéshez már csak az adat koraisága miatt is l. SZABÓ T. ATTILA, Váltan. III: 284-304). Talán a névhasználati változatok beszédhelyzethez is kötött voltával magyarázható, hogy városi polgárnévsorokban pl. olykor nem családnevükkel, hanem utcanév feltüntetésével emlegetnek személyeket: 1536: "Kezepwc/h/a-i László ... a Cluswar-i magyar natio nevében": 4556.

Az egykori keresztnévdivat és ezzel kapcsolatban a névszociológia számára használható adatokat is tartalmaz a KmJkv. Így vallomás értékűek lehetnek a "ritka", tehát feltehetően nem divatosnak látszó nevek: 1479: "Desy Jánosné: *Angaetha*: 2272; 1481: "Bogath-i Imréné: *Affra*": 2319; 1502: "Solomkew-i Mennyhar Mátyásné: Julianna - gyermekei: ... *Rafael ... Vtilia*": 3262; 1506: "leányának: *Geresnek* néhai Pál deáktól, a konvent jegyzőjétől született gyermeke": 3391, de l. még: *Ágota, Anasztázia, Apollónia, Beatrix* (1552: 5129), *Effraxia, Fenia, Gertrúd, Média, Petronella, Potenciána, Skolasztika* stb. A férfinevek közül ilyenek látszik: 1473: "Rewd-i néhai Cheh Miklós fia: Péter - fiai: *Sandrin* ...": 2106; /1496?/: "Thothprona-i *Cherubinnak*": 2990; 1507: "Reche-i *Yktar Máté*": 3437 (a mutatóban erre vonatkozóan l. "Hektor (*Yktar*), Récsei, cs ... 3437"); 1550 k.: "a konvent szolgálójára: ... Bozzas-i *Napakorra*": 5061. De l. még: *Ciriacus, Eusztachius, Rwsynth*, stb. (Összehasonlítául vö. FEHÉRTŐI KATALIN, Árpád-kori kis személynévtár. Bp., 1983.)

A mutatók alig értékelhető információtöbbséggel szolgálnak, valahányszor külön utalnak az adatokban szereplő egyes helységek későbbi sorsára: II: "Fahid (*Fahyd, Ffahyd*), Fehér, elpusztult település Gáldtő közelében 278"; "Cserepes (*Cherepes*), Békés/M, hihetőleg Körösladány határában fekvő elpusztult település 4306"; "Monostor (*Monosthor*), Bihar/M, elpusztult település Debrecentől északra 4734". L. még *Cserőkőz* (Heves m.), *Fejértő* (Bihar/M), *Horhi* (Pilis), *Kégtút* (Szabolcs/M), stb. Hasonlóak a következő információk is: "Edelés (*Edeles*), Békés/M, elnéptelenedett település Köröstarcsa közelében 3025"; Hódos (*Hodos, Hodoz*), Somogy/M, elnéptelenedett település Kadarkút határában 3740". Illetőleg: "Borbateleke (*Borbathelke*), Győr/M, eltűnt település Szentmárton/Pannonhalma közelében 167"; "Elekesföldje (*Elekesfelde*), Gömör/CsSz, eltűnt település a Keleméri patak mellékén 2654". Hasonló változat még: I: "Sardmelkewt, Szatmár/M, a feljegyzés hibássága következtében azonosíthatatlan település, hihetőleg Tiszaberek és Garbolc környékén 4734".

Ismertetésünk példaanyaga talán azt is szemlélteti valamennyire, hogy a KmJkv. két hatalmas kötete távolról sem csupán egyetlen ország-rész felbecsülhetetlen nyelvi emlékeinek közkinccsé tevője. De az sem szorul magyarázatra, hogy a már hosszú ideje kész munka megjelenése forráskiadásunknak miért volt annyira várt eseménye (magam a nyolcvanas években hallottam volt először Balogh Jolántól, hogy a mű elkészült, megvan, csupán ... Igen, akkoriban remélni, hinni és ami a legfőbb, dolgozni sem volt éppen mindenkinek elegendő lelkiereje ...). S most, hogy végre kezünkben van, szólnunk kell elismerésünkről is azok iránt, akik ezt lehetővé tették.

Végezetül pedig álljon itt még egyetlen rövidített sor a kolozs-

monostori bencés konvent jegyzőkönyveinek immár mindenki számára hozzáférhető adataiból: /1454/: Ad-i Barnabás deákat: 1144; /1460/: Aad-i Barnabás deákat: 1480; /1461/: Od-i Barnabás deákat: 1499; illetőleg: /1460/: Aad-i Barla deákat: 1444; Ad-i Barla deákat: 1459; /1461/: Ady-i Barla deákat: 1642. Lenne vajon szükség ez adatok kommentálására ...?

LŐRINCZI RÉKA

* * *

SÁNDORFI GYÖRGY, KORAI HELYNEVEINK VIZSGÁLATA
Miskolc, 1989. 80 lap + 94 térkép

Aki az akadémiai könyvesbolt tarkabarkán színes könyvkavalkádjában rábukkan erre a szürkén-kéken szerénykedő kis könyvecskére, nem biztos, hogy rögtön előveszi a pénztárcájából az érte kért ötven forintot. A cím szakembereknek (történészeknek, névtanos nyelvészeknek) sokat ígérő – érdeklődő amatőröknek talán kevés. A borítóra nyomott honfoglaláskori tarsolylemez rajza hívogató: vegyük kézbe, lapozzunk bele a kötetbe! Némi félelemmel vegyes tartózkodás azonban mégis marad: hátha megint valami újabb őstörténeti ponyva valamely "siker(=pénz)orientált" magánkönyvkiadótól. Nyugdíjas tisztviselők dédelgetett délibábjai hasonszőrű álmodozóknak... A belső címlap hátoldala megnyugtat: "Kiadja a Magyar Történelmi Társulat Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Csoportja és a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár". Végigpörgetem a lapokat: nem túl hosszú tanulmány után számítógépes statisztikák, térképvázlatok. Délibáb kizárva. Kifizetem az ötven forintot, az ismerkedést otthon folytatom.

"Korai helyneveink kérdése régóta foglalkoztatja a magyar nyelv- és történettudományt. Érthetően, hiszen ilyen fontos és egyértelmű forrásbázist nem nélkülözhetünk, már csak azért sem, mivel a kérdéses századokban egyébként igen szűkös állunk forrásokkal. Minden nemzedék megkísérelte megválaszolni azt a kérdést, hogy az etelközi hét törzs az új hazában hogyan szóródott szét nyolcféle helynévvel jelzett településre, látszólag rendszertelenül" (5) – kezdi mondanivalóját SÁNDORFI GYÖRGY. Amint a bevezetésből és a tartalomjegyzékből is kiderül, nem minden korai helynévtípusunk, csak a törzs- és népnevek, valamint a vezérnevek kerülnek majd terítékre. A tágabb címválasztás "bocsánatos bűn", ismert és gyakori szerzői, könyvkiadói fogás. A szűkített téma önmagában is elég izgalmas, mégér egy könyvet. Sőt, aki valamelyest ismeri az idevágó szakirodalmat, tudja, milyen szerteágazó kérdéskörrel van szó. A kísérletezés nagyon könnyen kudarcot is vallhat. Márpedig itt – ahogy a szerző a 10. lapon maga is mondja – egy tudományos kísérlet részesei lehetünk.

Mielőtt azonban SÁNDORFI ennek részleteivel megismertetné az olvasót, jó filosz módjára bemutatja a főbb szakirodalmi előzményeket. Utalásai lakonikusak, tárgyyszerűek. Szóba kerül többek között KRISTÓ GYULA, TÖRÖK SÁNDOR, MESTERHÁZY KÁROLY, FÖLDES PÉTER, GYÖRFFY GYÖRGY,